

УДК37.015.3

Максим Ольга Василівна

науковий співробітник лабораторії психології
соціально дезадаптованих неповнолітніх
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Рябовол Тетяна Анатоліївна

старший науковий співробітник
лабораторії психології соціально дезадаптованих неповнолітніх
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Максим Ольга Васильевна

Научный сотрудник лаборатории психологии
социально дезадаптированных несовершеннолетних
Институт психологии им. Г.С. Костюка НАПН Украины

Рябовол Татьяна Анатольевна

старший научный сотрудник лаборатории психологии
социально дезадаптированных несовершеннолетних
Институт психологии им. Г.С. Костюка НАПН Украины

Maxim O.V.

research worker of laboratory of psychology of socially desadaptation minor
To the institute of psychology of the name of G.S Kostyuk of the NAPS
Ukraine

Ryabovol T. A.

senior staff scientist
laboratory of psychology of socially desadaptation minor
To the institute of psychology of the name of G.S Kostyuk of the NAPS

Використання казкотерапія в роботі з соціально дезадаптованими школярами.

Use skazkoterapii working with socially maladjusted students.

Использование сказкотерапии в работе с социально дезадаптированными школьниками.

Анотація.

У статті описані прийоми застосування казкотерапії в корекційно розвивальній роботі з соціально дезадаптованими школярами. Особливістю роботи з учнями в системі казкотерапії є взаємодія з дитиною на ціннісному рівні. Психологічні, педагогічні проблеми випрацьовуються завдяки опіру на моральні орієнтири, духовні цінності та особистісні потенціали. Автор підкреслює, що привабливість казок для психокорекції і розвитку особистості обумовлена чинниками ефективності казкотерапії, до яких відносяться: відсутність в казках дидактики, відсутність чітких персоніфікацій; образність і метафоричність мови; психологічна захищеність.

Ключові слова: адаптація, дезадаптації, психологічна корекція, саморегуляція, рефлексія, тренінг, казкотерапія, тренінг.

Annotation

This article describes the application of techniques in corrective skazkoterapii developing work with socially maladjusted students. The feature works with students in the system skazkoterapii is the interaction with the child at the level of values. Psychological, pedagogical problems vypratsovuyutsya through resistance on moral guidance, moral values and personal potential. The author emphasizes that the appeal of fairy tales for psychotherapy and personality development due to efficiency skazkoterapii factors, which include: lack of didactic tales, lack of clear personification; imagery and metaphorical language; psychological security.

Keywords: adaptation, exclusion, psychological adjustment, self-regulation, reflection, training, skazkoterapii, training.

Аннотация.

В статье описаны приемы применения сказкотерапии в коррекционно развивающей работе с социально дезадаптированными школьниками. Особенностью работы с учащимися в системе сказкотерапии является взаимодействие с ребенком на ценностном уровне. Психологические, педагогические проблемы вырабатываются благодаря опоре на моральные ориентиры, духовные ценности и личностные потенциалы. Автор подчеркивает, что привлекательность сказок для психокоррекции и развития личности обусловлена факторами эффективности сказкотерапии, к которым относятся: отсутствие в сказках дидактики, отсутствие четких персонафикаций; образность и метафоричность языка; психологическая защищенность.

Ключевые слова: адаптация, дезадаптации, психологическая коррекция, саморегуляция, рефлексия, тренинг, сказкотерапия, тренинг.

Актуальність дослідження. Система реформування освіти в Україні ставить своїм завданням формування високо інтелегентної, внутрішньо вільної і свідомої особистості, здатної розв'язувати соціальні та економічні проблеми молодій суверенній держави. Її реалізація можлива за умови організації особистісно орієнтованого навчання, кінцевою метою якого є максимальне розкриття індивідуальних можливостей та самоактуалізація особистості кожного, створювання умов для якомога повнішої реалізації інтелектуального й духовного потенціалу дитини, своєчасного виявлення контингенту школярів, які потребують допомоги, відповідної до характеру утруднень, що вони зазнають у навчанні.

Вивчення шкільної дезадаптації неповнолітніх показує, що вона пов'язана з наростаючим неблагополуччям у сфері психічного здоров'я дітей молодшого

шкільного віку і порушеннями їх соціалізації у зв'язку з дією макросоціальних і мікросоціальних чинників. Нині подібні утруднення відчувають до 40% учнів початкових класів загальноосвітніх шкіл. Спостереження вказують на тенденцію до подальшого зростання кількості таких дітей (Е.М. Александровська, Л.С. Дзюбко, О.І. Захаров, Н.Ю. Максимова, Н.Г. Муканова та ін.). Найбільш суттєві негативні наслідки цього явища виражаються у формуванні різних форм соціальної дезадаптації з порушеннями психічного і особового розвитку, стійкими поведінковими розладами. Особливо гострою ця проблема являється для дітей із груп «соціального ризику», до яких належать діти-сироти, діти з багатодітних і малозабезпечених сімей. Саме у цих групах констатується високий рівень порушень відхилень від вікового психічного розвитку, а також порушень поведінки, що повторно поглиблюють шкільну дезадаптацію.

Такі діти потребують надання їм різних форм психологічної допомоги. У роботі з ними переважно використовуються групові корекційно - розвиваючі, виховні і профілактичні програми. Як правило, психокорекційна робота в шкільній практиці має симптоматичну, а не каузальну спрямованість. Відсутність комплексного та системного психолого-педагогічного впливу не сприяє вирішенню питань шкільного пристосування, яка з часом генерується та переростає в проблему соціальної дезадаптації.

Дієвою протидією даному негативному явищу можна протиставити дійсну гуманізацію процесу освіти, яка неможлива без диференційного підходу до навчання дитини і вимагає врахування індивідуально-психологічних особливостей кожного учня та вимагає, у відповідності до цього, різноманітних способів психолого - педагогічної корекції.

У зв'язку з цим розробляються принципові зміни задач і напрямків корекційних впливів – від виправлення дефектів за умови порушеному розвитку до створення оптимальних можливостей і умов для психічного розвитку здорової дитини.

Отже зважаючи на обсяг поставлених задач, в школах має здійснюватися як загальний так і спеціальний психокорекційний вплив. Загальна корекція припускає заходи такого порядку, що нормалізують спеціальне мікросередовище учня, тобто регулюють психофізичне, емоційне навантаження відповідно до вікових та індивідуальних можливостей. Однак дослідження соціальної дезадаптації доводять, що її причинами є наслідки невмілого виховання, драматичні сімейні сценарії, наявність раннього травматичного досвіду, порушення взаєморозуміння між значимими дорослими та дітьми, які стали детермінантами викривлень особистості та призвели до дизгармонійного розвитку, а від так і проблем у процесі соціалізації. Тому, крім загальної психокорекційної роботи вкрай необхідною є спеціальна. Спеціальна корекційно - розвивальна робота – це комплекс прийомів, методик і організаційних форм роботи з дитиною чи групою, які є найбільш ефективними для досягнення конкретних задач формування особистості, окремих її властивостей чи психічних функцій, що проявляються у девіантній поведінці та ускладненій адаптації (невпевненість, агресивність, тривожність, аутичність, схильність до стереотипів, конфліктність і т.п.). Відхилення у розвитку емпатії вкупі з порушення саморегуляції, що спостерігаються у молодших школярів, призводять до саме тих дизгармоній особистості, що потребують спеціальної корекційно - розвивальної роботи.

Враховуючи критерії ефективності корекційно - розвивальної роботи в молодшому шкільному віці ми пропонуємо застосовувати перш за все методи гри, адже вона залишається ще дуже важливою в житті дітей. Методи арт-терапії використовуватимуться для максимального розвитку творчого та інтелектуального потенціалу дитини. Ще й тому за основу в нашій розробці ми беремо казкотерапію, адже казка – це інформація для правої півкулі. А вона відповідає за образне мислення. Все, що ми сприймаємо в казках, записується на рівні підсвідомості, яка є найбільшим нашим ресурсом, і дорослішаючи людина вже знає, як вийти із складних життєвих обставин.

Використання казки в процесі соціалізації дитини, практикувалось в народній педагогіці протягом віків. Нині ж можливості казкотерапії, здатної за допомогою метафори забезпечити каузальну спрямованість психокорекції і усунути реальну причину дезадаптації, використовуються недостатньо.

Теперішнє суспільство, нажаль, забуло про значення самої казки в житті дитини. Сучасні батьки, які вже виросли в епоху технічного прогресу та комп'ютерних технологій, рідко читають та розповідають дітям казки, адже і самі відірвані від цього життєдайного джерела народної мудрості.

У казці все живе, одухотворене, всі живі істоти (а іноді й неживі) розмовляють. А це формує у світогляді дитини позитивне сприйняття тварин і рослин, співчуття до них, як до живих істот, адже дитина ідентифікуючи себе з улюбленими персонажами буде любити kota і уявляти його в чоботях, мишку у рукавичці, зайчика у хатці, подумки розмовляти з деревом. Тому замість сучасних жорстоких мультфільмів про всіляких монстрів, чудернацьких потвор, які все нищать і насолоджуються руйнуванням, вампірів треба повертатися до казки. І тоді замість негативного програмування на гнів, агресію і руйнацію дитина отримає заряд позитиву, що в свою чергу також позитивно впливатиме на саморегуляцію. Формування гуманності опосередковано сприятиме розвитку самоконтролю. Так, уявляючи казкові події, дитина вчиться переборювати свої внутрішні страхи. Зустрічається зі страхом, дивитися йому в обличчя і перемагає його разом з позитивними казковими героями. Вона повинна готуватися до того, що в житті завжди можна зіткнутися з труднощами, ворогами. Не можна її ізолювати від проблем. Завдяки казці людина переживає такі психоемоційні стани, які готують її до реальних подій, що можуть потім трапитися в житті. Більшість казок, як правило, оптимістичні, сьогодні це дуже необхідно кожній людині. Кожна дівчинка бачить себе принцесою, мріє про прекрасного принца. Казка про Попелюшку вчить, що праця, терпіння і доброта здатні творити чудеса, що мрії стають реальністю і наміри притягують шанси. А добро у казці завжди перемагає над злом. Той, хто

стоїть на боці добра - Іван-царевич, Котигорошко, Кирило Кожум'яка завжди перемагає темряву - Змія, Дракона, Коція Безсмертного.

Казки є невичерпним джерелом інформації про справжні людські цінності, закони моралі та правила співжиття у цьому світі. В чудових та цікавих українських казках відображене життя народу, його мрії й очікування кращої долі та боротьба із гнобителями. Ще із сивої давнини народ придумував і усно передав нащадкам фантастичні мрії про добро, правду й вселюдське щастя. Темою, що поєднує всі народні казки в окремий жанр, є ствердження людини як особистості, його боротьба проти сил, які заважають його щастю. Виразниками основної теми казок є їх персонажі, які за народними віруваннями поділяються на добрих та злих. Злотворці — це ті, які завдають людям лиха, позбавляють їх духовних і матеріальних благ, пригнічують або заміряються на їхнє життя. Це Змій, лев, мачуха, жіноча дочка, розбійник, багатий брат, пан... Образи зло творців бувають алегоричними (у казках про тварин), реалістичними (у побутових казках) і фантастичними (у казках чарівних). Безстрашність – коли герой іде битися з багатоголовим змієм. Винахідливість – як у казці Ох, душевне благородство – Іван Царевич, вдячність – «12 Місяців», доброту – як у казці про Дідову дочку. Багато з цих якостей сьогодні в дефіциті.

Казка висміює дурниці, лицемірство, заздрість, лінь, боягузтво, гординю та інші пороки, демонструє торжество справедливості, як у Казці про дідову і бабину дочку, Кобиляча голова. У казці про дідову дочку із вуст доброї доньки сипляться самоцвіти, а з вуст злої потворне гаддя. Казка показує силу слова в життєвих ситуаціях, його позитивний чи негативний заряд.

Завдяки долученню дитини до казки відбувається і розвиток рефлексії: поняття добра і зла в українському народі пов'язується з такими поняттями, як людина, розум, душа, тіло, серце. Передозування казкою неможливе – що більше їх розказати дитині, то легше вона вже дорослою долатиме життєві труднощі. Якщо ж не читати казок взагалі, успіху людина, напевно, зможе досягти, але при цьому буде замкнутою, почуватиметься самотньою та емоційно спустошеною.

Для того, щоб перетворитися на технологію з організації соціально корекційної роботи казкотерапія пройшла великий шлях. Вона була і продовжує бути засобом передачі досвіду і знань «з вуст у вуста». Як інструмент психотерапії казкотерапію використовують в контексті тренінгів, у розвивальних виховних і в освітніх заняттях. Провідними ідеями казкотерапії є: усвідомлення своїх потенціалів, можливостей та цінності власного життя; розуміння причинно-наслідкових зв'язків подій і вчинків; пізнання різних стилів світовідчуття; осмислена творча взаємодія з навколишнім світом; внутрішнє відчуття сили і гармонії.

Привабливість казок для психокорекції і розвитку особистості обумовлена чинниками ефективності казкотерапії, до яких відносяться: відсутність в казках дидактики, відсутність чітких персоніфікацій; образність і метафоричність мови; психологічна захищеність; наявність таємниці і чаклунства. З допомогою казки психолог ніби ненароком спонукає учня стати самим собою. Він ділиться власним досвідом, виражає терпиме ставлення до різних висловів, проявів відчуттів дитини, які проєктуються дитиною на характер та поведінку персонажів та особливості художніх образів. Застосування даного способу актуально за наявності гострих емоційних станів. Відреагування може виражатися у формі сміху, зліз, вимови, активної дії (бути схожим, постукати, побити подушку, порвати, потупати ногами, намалювати, покреслити, написати). Відреагування дозволяє розрядити напруження, викликане негативною емоцією. Таким чином у групі вдається розрядити напружену атмосферу взаємодії з девіантами та між ними, якими і є діти з проблемами соціальної адаптації.

Крім того, метафора, якою по суті і є казка, опосередковано впливає на установки, стереотипи, думки людини, дозволяє поглянути на ситуацію як би з іншої точки зору. Завдяки цьому знижується суб'єктивна значущість проблеми, зникає помилкове відчуття її унікальності. Переоцінка негативних відчуттів і думок дозволяє виробити новий погляд на ситуацію – «змінити рамку». Переоцінка включає виявлення негативних переживань (думок, образів), їх

фіксацію, пошук позитивного (трансформацію в позитивне), концентрацію на позитивному і об'єднання позитивного з негативним з метою трансформації негативу в нейтральне а пізніше і в позитивне явище.

Особливістю роботи в системі казкотерапії є взаємодія з дитиною на ціннісному рівні. Психологічні, культуральні, педагогічні проблеми опрацьовуються завдяки опорі на моральні орієнтири, духовні цінності і особові потенціали. Казкотерапевтичний вплив здійснюється за допомогою п'яти видів казок: художніх, дидактичних, психокорекційних, психотерапевтичних і медитативних (за класифікацією Т. Д. Зинкевич-Евстигнєєвої).

Терапевтичний вплив казкотерапії відбувається на двох рівнях: вербальному і невербальному. Рекомендується починати роботу на вербальному рівні (сприймання казки), продовжувати на невербальному (малювання, ліплення) і на завершальному етапі застосовуються вербальні засоби (обговорення казки, дискусійна форма роботи).

У свій час видатний педагог В. Сухомлинський наголошував на надзвичайному значенні створення казки у процесі роботи з дітьми: «Я не уявляю навчання в школі не тільки без слухання, але і без створення казки» [4, Т. 2, с.164].

Вчений у своїй діяльності використовував різноманітні форми роботи, однією з яких є читання казок у ролях, що сприяє емоційному сприйняттю казки дитиною, умінню уявити себе її героєм, що допоможе зрозуміти його вчинки, почуття тощо. Розробка власних казок сприяє розвитку комунікативних, творчих умінь, емпатії, створює доброзичливу атмосферу в колективі, підвищує самооцінку дитини. Така робота, на думку В. Сухомлинського, «є одним з найцікавіших для дітей видів поетичної творчості. Разом із цим, це важливий засіб розумового розвитку» [4, Т.2, с.167].

Читання казок використовується в ігровій психотерапії для того, щоб підказати дитині нові можливості і моделі поведінки, привернути її увагу,

стимулювати проявлення прихованих здібностей, і для того, щоб зміцнити в дитині оптимізм і надію, показуючи йому можливість сприятливого результату. Дитина не «розшифровує» сенс розповіді, а досягає його завдяки активізації своєї уяви. Метафорична історія «включає» уяву дитини і призводить до позитивних змін завдяки опорі на внутрішній потенціал сили, самосвідомості і зростання (Кроулі Р.).

О. Бурчик [1] виділяє види роботи над казкою, котрі мають профілактичну та корекційну спрямованість, а саме:

1. Розповідь казки:

а) Розповідь групі нової або відомої казки від третьої особи. Так педагог, розуміючи значення певної казкової ситуації та її виховний вплив на розвиток особистості, може акцентувати на них увагу під час цього виду роботи. Це сприяє вдосконаленню особистісних якостей дитини.

б) Групова розповідь казки, відомої всій групі. У цьому випадку оповідачем є не один учень, а група. Кожний учасник групи по черзі розповідає невеликий уривок казки. Розповідь розбивається на невеликі уривки вільно і спонтанно залежно від того, яку частину розповіді бере на себе попередній оповідач. Але в процесі цієї роботи педагог контролює розповіді дітей.

Якщо час дозволяє, то корисним буде, щоб учні розповідали ту саму казку від імені різних героїв. Необхідно загострювати увагу учасників на тих почуттях, які переживали герої впродовж казкових подій залежно від того, від імені, якого персонажу відбувається розповідь.

2. Створення власної казки.

а) Створення індивідуальної казки кожним членом групи. Цей вид діяльності в метафоричній формі відбиває внутрішній світ дитини і опосередковано сприяє особистісному її розвитку. Якщо запропонувати, щоб ім'я героям дали самі діти, тоді це допоможе з'ясувати, як того чи іншого учня сприймають у колективі, в корекційній групі.

б) Групове складання казки. Кожен учень по черзі доповнює власним

продовженням казковий твір. Процес групового складання дає змогу дізнатися, хто в групі є лідером, хто прагне привернути до себе увагу, хто хоче залишатися непоміченим, хто нав'язує своє рішення, а хто поважає думку іншого. Крім цього даний вид роботи дає змогу зрозуміти, наскільки згуртованим є класний колектив чи склад групи.

3. Казкова лялькова терапія та драматизація казок. У формі «розстановок» чи психодрами є ефективною як під час індивідуальної роботи з учнем на етапі підготовки, так званому догруповому, так і надалі – під час групових занять.

Для ефективної реалізації казкотерапії під час корекційних занять з дітьми слід дотримуватись наступних принципів їх проведення під час тренінгу. [2]:

- Принцип безумовного прийняття внутрішнього світу дитини. Світ казки сприймається цілісно і безоцінювально.
- Принцип об'єктивності. Казка розглядається у всій її багатогранності.
- Принцип результативності. Проведення аналізу повинно мати конкретну мету: формування висновків, об'єднання колективу, досягнення виховних та навчальних цілей конкретного заняття.

Казкотерапія за змістом – це корекційно - розвивальна робота як пізнавальної сфери, адже розширює світогляд дитини, так і розвитку особистості, в цілому, а також і її окремих складових, а ще афективно - вольової сфери дитини; поведінкових аспектів та міжособистісних взаємин (внутрішньо групових стосунків (групових, колективних та батьківсько - дитячих). Казкотерапія достатньо гнучкий метод роботи, тому що заняття може проводитися, як за раніше розробленим планом, так і експромтом, з використанням найбільш ефективних у відповідних ситуаціях модифікацій форм та засобів психологічного впливу. За тривалістю її можна здійснювати протягом кількох місяців, а то й навчального року. З нашої точки зору, задачі спрямовані на усунення труднощів соціального пристосування потребують достатньо тривалого психокорекційного супроводу.

Узагальнюючі вище сказане, ми можемо зазначити, що останнім часом збільшилась кількість дітей, які мають порушення у здоров'ї, особливо духовної або психічної її складових. Саме для цього контингенту, дітей із труднощами пристосування до соціального середовища, одним із найефективніших методів як профілактики, так подолання негативних явищ є системна і комплексна корекційно - розвивальна робота. А казкотерапія, як одна із найбільш популярних та різноманітних її форм, є надійним та ефективним методом психологічного супроводу учнів початкових класів.

Розглянуті особливості застосування казкотерапії при роботі з дезадаптованими дітьми дозволяють зробити висновок про перспективність використання цього методу в соціально - корекційної роботи з даними групами учнів та актуальності його подальшої розробки.

У подальших наших дослідженнях ми детальніше зупинимось на інших видах арт - терапії та особливостях їх застосування у роботі з соціально дезадаптованими дітьми.

Список літератури:

1. Бурчик О.В. Групова казкотерапія в особистісно - орієнтованому вихованні дітей / О. В. Бурчик // Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка. – Житомир, 2005. – № 25. – С. 203-205.
2. Зинкевич-Евстигеева Т. Практикум по сказкотерапии / Т. Зинкевич-Евстигеева, Т. Грабенко – СПб. : Питер, 2001. – 315 с.
3. Мартынова Е.В. Сказкотерапия: теоретический обзор [Текст] / Е.В.Мартынова // Актуальные проблемы истории, теории и технологии социальной работы: Сб. науч. ст.: Вып.10. – Новочеркасск; Ростов н/Д, 2008.– с. 61 - 62.
4. Методика применения сказкотерапии [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.familypsychology.report.ru>
5. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5 т. / В. О. Сухомлинський.

–К. : Рад. школа, 1976-1977. –Т. 2. – 670 с. ; Т. 4. – 640 с. .

6. Эстес Кларисса Пиккола. Бегущая с волками. Женский архетип в мифах и сказаниях. – М.: Издательский дом «София», 2005. – 496 с.